

A népművelés történetéből

A budapesti szabadegyetem (1902–1913) I.

1890-nel imperialista szakaszába lépett a magyar kapitalista fejlődés: az osztrák – cseh tőkéssekkel szövetkezett uralkodó osztály fokozta a dolgozó osztályok meg a nemzetiségek kizsákmányolását, a Balkánon pedig az elgyöngült török birodalom helyébe igyekezett lépni. A válasz: sztrájkok, kivándorlás, a szakszervezeti mozgalom kibontakozása volt, a művelődésben pedig „a másik kultúra” kiépítése: a munkásotthonokban, olvasókörökben, szegényparaszti és szakegyletekben osztályharcos műveltséget sajtóítottak el az elnyomottak. A „társadalmi béke” és az „egységes nemzeti kultúra” ábrándját hajszoló felsőbb társadalmi osztályok védekezésül olyan szellemi eszközöket kerestek, mely magas szinten, ugyanakkor vonzóan, érdekesen szolgálja céljait. Ilyennek gondolták a szabadegyetemet, vagy ahogyan angolosan emlegették, a *University Extension* (kiejtése: *junivörzsiti iksztensön*).

A „nemzet zömét” vagy...?

Meghonosításának legfőbb propagálója Gaal Jenő közgazdász, műegyetemi tanár volt, akinek politikai felfogását nagyon tömören így lehet leírni: patriarchálisan jótékony uralkodó osztályok kellene és neveléssel-kultúrával megszelídített dolgozók, a mérleg nyelve pedig a reformokat népszerűsítő „középosztály”. Gaal 1896-ban a második országos és egyetemes tanügyi kongresszuson tette meg szabadegyetemi javaslatát, beszámolva egy másik kongresszusról, a húszéves angol szabadegyetemek tapasztalatait meg tárgyaló 1894-es londoniról. Rögön megalakult a tizenhat tagú előkészítő bizottság olyan résztvevőkkel, mint Beöthy Zsolt, Eötvös Loránd, Földes Béla, Gaal Jenő, Wartha Vince és mások, hogy aztán évekig csak tanácskozzanak.

A legnagyobb kérdés az volt: kiknek rendezzék a szabadegyetemi előadás-sorozatokat. A mintát adó angolok erőteljesen a munkásosztály felé fordultak, s hazai követőik is tudták, hogy a fogyatékos magyar „demokrácia” kiszélesítése elkerülhetetlen, előtte tehát hatni kellene

„a nemzet zömére”, hogy „minden osztályának színe-java ugyanazon magas értelmi műveltséggel bírjon” – ahogy Gaal megfogalmazta. Grósz Emil orvosprofesszor is azzal tért haza az 1900-ban tartott párizsi nemzetközi felsőoktatási konferenciáról, hogy Angliában a szabadegyetem „socialis szolgálatot tesz”, munkája nyomán a társadalmi osztályok „közeledtek egymáshoz”, ezt kell elősegíteni itthon is. Földes Béla tudományegyetemi professzor (később a szabadegyetem központi bizottságának elnöke) azt hirdette, hogy az új intézmény hatásának ki kell terjednie „a társadalom minden rétegeire”, hogy „le kell szállni a munkásig”, s hogy a szabadegyetemen tanulni akár két-három elemivel is lehet. Jancsó Benedek (1907-től a minisztériumban a szabadoktatás előadó tanácsosa) is nagy hangsúlyt tett a munkásság bevonására, Déri Gyula (1913-tól Jancsó utóda) szerint pedig a szabadegyetem célja, hogy „... a középiskolát nem végzett munkás osztálybeliek (az én kiemelésem. Sz. E.) tehetséges része előtt idővel megnyissa az egyetemet...”

Kívánták tehát a munkásság bevonását, de riadoztak is tőle – sokszor ugyanazon megnyilatkozásaikban. Gaal például „a magasb műveltség befogadására képes közönség”, „a műveltség befogadására képes középosztályú egyének”, „a termelő osztályok jobb módú egyénéi”-nek emlegetésével visszakozik 1896-os referátumában. 1900-ban pedig azt jelenti ki, hogy a szint egyetemi lesz, „így a szabadegyetem nem tarthat előadásokat munkásoknak”. Jancsónál így módosul a cél: „a társadalom főiskolai képzetségű rétegeit megismertetni a különböző tudományok újabb vívmányaival”. Déri így javít: „Nálunk elsősorban a tudományos pályáról leszorult félbenmaradt existenciák számára kell kiterjeszteni az egyetemi tanulást...”, bár hozzáteszi, hogy „... ennek kapcsán aztán önmagától fog a munkás osztálybeliek rétegeiből is kisorakozni egy csoport...” Hegedüs Lóránt (aki a radikális Társadalomtudományi Társaságból hamarosan átlépett a jobboldali Magyar Társadalomtudományi Egyesületbe) azt

javasolta: a munkásoktatást a szabadegyetem felügyeletével középfokon – szabadliceumi szinten – végezzék. A 9830/1901. VKM sz. rendelettel kihirdetett szabadegyetemi alapszabály nem kívánt ugyan középiskolai végzettséget, és formálisan nem zárt ki egyetlen társadalmi osztályt sem a tanulásból, de aztán a munkásság megnyeréséért nem tettek semmit. Furcsa módon ez a végeredmény is csalódást ébresztett. Jancsó Benedek, akit igazán nem lehet baloldali rokon-szenvelvel gyanúsítani, így foglalta össze sokak kiábrándultságát: a szabadegyetem nálunk csak „halvány utánzata az angolnak”; „Az Ú. E. nálunk az egyetem kapuit megnyitotta ugyan elyben a nép előtt is, de a valóságban csak az értelmiség tagjai előtt.”

Vizsga — magyar módra

Nem volt igaza: a magyar szabadegyetem nem nyitott kaput a valóságos egyetemre senkinek. Pedig – az angol mintára gondolva – ezért is nagy várakozással fogadta a közvélemény. Déri Gyula le is írta 1902-ben: „Három évi főiskolai tanfolyam feleljen meg három félévi egyetemi tanulásnak”, vagyis szabadegyetemi vizsgák után fele idő alatt lehessen elvégezni a tudományegyetem nappali tagozatát. Ám nem volt olyan egyértelmű az angol szabadegyetemi rendszer, ahogy ma látjuk: „Cambridge négyéves kurzusainak sikeres vizsgája után a munkás beiratkozhatott az egyetemre, két év alatt elvégezhetett, tudományok fokozatot is szerezhetett” (Novák József egyetemi jegyzete, 1979). Gaal Jenő 1896-ban annyit mondott előterjesztésében, hogy ott – bonyolult rendszerben, hosszas tanfolyamra járás után – lehet vizsgázni, bizonyítványt szerezni, s „néhány egyetem az ily bizonyítvány alapján megengedi, hogy a tanuló azzal állandó viszonyba lépjen (affiliation)”. Grósz Emil 1901-ben valamivel többet árul el: „... 1880-ban az affilia-tás rendszerét is életbe léptették, mely szerint azok, akik a University extension munkájában sikerrel részt vettek, fölvételi vizsga nélkül beléphettek az egyetem köte-

lékébe, s tetemesen rövidebb idő alatt jelentkezhetek egyetemi fokozat elnyerésére.” „Némely egyetem megengedi...”, „tetemesen rövidebb idő alatt...” — Gaal és Grósz tehát nem jelöl meg határozott időt.

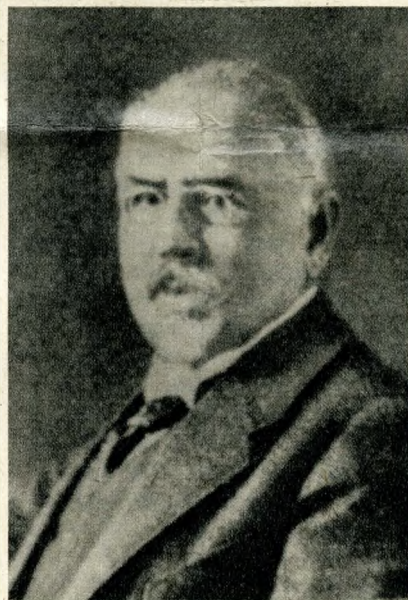
Hogy a vizsgázás milyen elterjedt volt? Grósz Emil közlése szerint az USA-beli Philadelphiában tíz év alatt 179 206 résztvevő közül 2063 tett vizsgát, Cambridgeben pedig 25 év alatt — 1873—1898 közt — 30 ezer bizonyítványt adtak ki (magánszámításaim szerint 100 ezer u. e. hallgatóból). A nagy kérdés persze ezek után az, hogy hányan voltak a vizsgázók közt munkások, a bizonyítványt szerzetek hányadrésze ment a valóságos egyetem nappali tagozatára, s mi lett vele az egyetem után. Ha erre felelhetnénk, kimutathatnánk az angol szabadegyetem tényleges hatékonyságát. Minderre vonatkozóan abban a korban nem szolgált adatokkal senki, tudomásom szerint nem szolgált korunkban sem. De kérdezem: a mi akkori viszonyaink közt reális dolog lett volna akármilyen színvonalas ismeretterjesztési sorozat után jelentős előny adni az egyetemen, vagy például megengedni, hogy a szabadegyetemet látogatók egyetemi doktori szigorlatot tessenek, mint Déri Gyula igényelte? A mai József Attila Szabadegyetem összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalú, sorozatai átgondolt rendszerben egymásra épülnek — de jutna-e eszünkbe a Dériéhez hasonló igényt támasztani a hallgatók nevében? Akkor se volt ez realitás — de mindenesetre jó propagandafogás lett volna. Magam megértem Gaal Jenő álláspontját: „Nem fogjuk a szabadegyetemmel a szellemi proletárok számát növelni”, s Beöthy Zsoltét is elfogadom: az egyetemi szint „csak jelszó... itt ismeretterjesztő dolgokat kell előadni, s az ismereteket minél szélesebb rétegekbe bevitni.”

A vizsgavítát Wlassics Gyula kultuszminiszter azzal döntötte el, hogy „a vizsgálatokat nem tartaná üdvösnek.” A budapesti két egyetem — a tudomány- meg a műegyetem — pedig (részint éppen a vizsgák hiányára alapozva) még a szabadegyetem jelzőt is sokallta, helyette a népszerű főiskolai tanfolyam elnevezést javasolta. Így is lett: a *Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam* 1902 novemberében kezdte meg sorozatait.

Jobboldali vezetés

A szabadegyetem (hivatalos nevével elmentésben csak így emlegette mindenki, így emlitem a továbbiakban én is) végül a két budapesti egyetem „égisze alatt” ugyan, de *kíváradalmi intézmény* lett. Vezetőinek kiválasztásával demokratikus gesztust tehetett volna a hatalom, ehelyett szinte kihívta a bírálatot. A *központi bizottság végrehajtó bizottságában* a tudományegyetemet az a Földes Béla képviselte, aki buzgón kritizálta a marxizmust és a munkásmozgalmat; a műegyetemet az a Gaal Jenő, aki minden nagy műveltsége mellett olyasmiket hordott

Alexander Bernát

Földes Béla

össze, hogy a szocializmusban megszűnne a család, az erkölcs, a tudomány, a művészet, szabad szerelmet és nőközösséget vezetnének be, nem lenne mozgási és pályaválasztási szabadság stb.; Hege-düs István, a tudományegyetem másik küldötte mellestleg a hírhedetben reakciós *Erzsébet Népakadémia* elnöke volt; *Klupathy Jenő* műegyetemi tanár, a VKM választottja egyúttal a jobboldal *Uránia Társaság* főtíkára. Hozzájuk képest szemléjében a leghaladóbb Alexander Bernát professzor volt (egyébként a *Szabad Lyceum Tudományt és Ismeretet Terjesztő Társaság* képviselője), őt 1919 után meg is hurcolták a kurzus vészbizottságai. Az előkészítő tárgyalásokon ott voltak a *Királyi Magyar Természettudományi Társulat* képviselői is, végül azonban a TT elhatárolta magát a szabadegyetemtől.

Az viszont senkinek se jutott eszébe, hogy — a munkásság, sőt az egész nemzet műveléséről volt hiszen szó — bevonják a vezetésbe a *Szakszervezeti Tanácsot* vagy a munkásművelődésben hasznosan dolgozó baloldali radikálisok vezette *Társadalomtudományi Társaságot*, 1906-tól a radikális-liberális budapesti *Népművelő Társaságot*. Az adminisztratív-operatív irányításra a középfokú ismeretterjesztésben tevékenykedő s a munkásság reformista-kispolgári nevelésében sikertelenül ügyködő *Szabad Lyceumot* kérték föl.

287 886 látogatás

Kabaréba illik az a rengeteg ülés, gyűlés, tanácskozás; át- és leirat, rendelet, határozmány, mely 1896 és 1902 között lezajlott, illetve megfogalmazódott. Déri Gyula sorozata alapján (*A Magyar University Extension*, Bp., 1901—10 közt nyolc kötet évkönyv) tanulságos szakdolgozatot lehetne írni róla. Aki pedig a szabadegyetem 1902—1910 közötti részletes történetére kíváncsi, hászonnal foroghatja *Nickmann Ottó* könyvét (*A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam története*, Bp., 1910. — a szerző tudományegyetemi oktató és a szabadegyetem ügyvezető *tíkára* volt). Az eddig leírtakat tudni kellett az eztán következők megértéséhez — de most már jöjjön a szabadegyetem munkájának tényleges lefolyása.

Bírálni szükséges, de el kell ismerni a budapesti szabadegyetem jelentőségét is. 1902-ig nem volt *felsőfokú* szervezett, so-

rozatszerű ismeretterjesztés a fővárosban. Az Uránia Társaság, illetve a Természettudományi Társulat tartott évente egyenként többnyire tíznél kevesebb tudományos előadást, ez volt az egész. De jött 1902. novemberben a szabadegyetem, és 1913 tavaszáig, tehát 11 év alatt 22 szemeszteren tartott 124 (egyenként hat előadásos) sorozatot, összesen 740 előadást 47 360 beiratkozott hallgatónak, akik 287 886 ízben jelentek meg az előadótermekben. (A 47 ezer beiratkozott persze nem jelentett 47 ezer személyt, hiszen számosan esztendőig egyszerre több sorozatra is járhattak.) A beiratkozottaknak mintegy fele fizető résztvevő volt (a tandíj sorozatonként 6 korona), a másik fele ingyenesen jöhetett: szabadliceumi tag, az előadók családtagja, ismerőse stb. Pusztán a látogatók száma nem lehet értékmérő, de sokat jelent az is. Még két szabadegyetemszerű intézmény működött később a fővárosban: 1906-tól a Társadalomtudományi Társaság szabadiskolája, 1909-től a Magyar Társadalomtudományi Egyesületé: mindegyik sokkal szűkebb körű volt.

Felsőfokon *tömegigényt* elégített ki a szabadegyetem. Az első, az 1902. november-decemberi szemeszter hat sorozatára 4000 érdeklődő iratkozott be. Alexander Bernát ciklusát (Lélektan) 1100, Beöthy Zsoltét (A magyar költészet a XIX. században) 800, Berzeviczy Albertét (A cinquecento festészete és szobrászata) 900, Békefi Remigét (A magyar közoktatás a középkorban) 300, Kmeti Károlyét (A magyar közjog alapintézményei) 300, Wittmann Ferencét (Elektrotechnika) 600 résztvevő hallgatta végig. Messze Alexander Bernát volt a legnépszerűbb előadó. A hetedik szemeszteren tartott sorozatán például a Múzeum körüti kerti tanteremben *„az ajtók őrzésére kirendelt szolgaszemélyzet képtelen volt a hullámozó és tolongó tömeget feltartóztatni... Általában 1200–1400 ember szorongott a hatalmas, de mégis szűk teremben”* – írja Nickmann.

A kitűnő indulás után a második, az 1903. február–márciusi szemeszter öt sorozatára mindössze 800 személy iratkozott be. Akadt még két apályos félév – mindkettő 1908-ban –, akkor 2000 alá zuhant a beiratkozottak száma, egyébként 2–3000 között mozgott.